

НАЦІОНАЛЬНІ ГРОШОВІ ЗНАКИ УКРАЇНИ 1917—1920 рр.

Останнім часом різко зріс інтерес до історії України, особливо до періоду 1917—1920 рр. Саме в цей складний час проходило відродження нашої держави в політичному, економічному і культурному плані. Автори хотіли б зупинитися на такій маловідомій сторінці історії, як поява перших паперових грошових знаків України періоду 1917—1920 рр.

З утворенням 17 березня 1917 р. у Києві Центральної Ради і проголошенням 20 листопада Третім Універсалом Української Народної Республіки (УНР) перед новою владою постало одне з надзвичайно складних завдань — створення своєї власної символіки, знаків суверенітету, грошової системи, оскільки, перебуваючи у федеративному зв'язку з Росією, Українська Народна Республіка не одержувала від неї «рубльової» готівки. Надходження в банки республіки від торгівлі і населення були незначними, бо торговельні установи і заможна частина населення у цей складний час вважали за краще тримати готівку вдома. Водночас друк власних грошей мав піднести престиж України як самостійної держави.

24 жовтня 1917 р. Секретаріатом фінансів УНР було скликано нараду з директорами державних і приватних банків та кредитних установ, де розглядалося дуже важливе питання — випуск власних грошей і цінних паперів. Уже 19 грудня 1917 р. Центральною Радою було ухвалено тимчасовий закон про випуск державних кредитних білетів УНР. Згідно з цим законом:

«1. Кредитові білети випускаються Державним Банком УНР в розмірі, строго обмеженому дійсними потребами грошового обігу, під забезпечення тимчасово, до утворення золотого фонду, всім майном Республіки; надрами, лісами, залізницями і прибутками УНР від монополій після одержання на відповідну суму зобов'язань Державної Скарбниці.

2. Розмір випуску кредитних білетів не повинен ні в якому разі перебільшити половини річної суми прибутків від монополій.

3. Випуски кредитних білетів можуть проводитися лише законодавчим шляхом.

4. Кредитні білети випускають в карбованцях, при цьому один карбованець містить 17,424 долі чистого золота і ділиться на 200 шагів.

5. Українські кредитові білети ходять нарівні з золотою монетою, є законним платним засобом і обов'язкові до прийому в усіх платежах.

6. Російські кредитні білети ходять на попередніх підставах.

7. Розмін і обмін українських кредитних білетів на російські і, навпаки, російські на українські — обов'язковий для всіх осіб, місць і установ без якого-небудь комісійного за розмін і обмін винагород.

8. Обмін українських кредитових білетів одної вартості на іншу, а також ветхих (старих) білетів на нові проводиться в установах Українського Державного Банку і Скарбниці.

9. Одночасно з випуском [...] кредитових білетів належить оголосити про прикмети неплатіжності в разі їх псування.

10. За фальшування українських кредитових білетів винні караються позбавленням прав і каторгою.

11. Генеральному Секретарю фінансів надається право виробити зразки кредитних білетів УНР і опис їх оголосити до загальної відомості¹.

Ще влітку 1917 р. Центральна Рада оголосила конкурс на українські паперові і «дзвінки» гроші, в якому взяли участь художники Г. Нарбут, А. Серeda, О. Красовський, Г. Золотов, М. Романовський.

Перші банкноти та поштові марки України були виготовлені у київській друкарні В. Кульженка² за ескізами Георгія Нарбута — автора проекту герба (козак з рушницею і шаблею під тризубом), державної печатки та цілої низки малюнків для поштових марок. Із 24 видів грошових знаків 12 були надруковані за ескізами Г. Нарбута³. Художнє оформлення карбованців та гривен здобули високу оцінку фахівців. У Франції їх ставили як приклад, зразок виконання державних паперів⁴, а в Німеччині ними захоплювались найкваліфікованіші майстри друкарств⁵.

Першу емісію становили карбованці.

Державний кредитний білет у 100 карбованців було випущено в обіг 5 січня 1918 р. (23.12.1917)⁶, тобто на день раніше, ніж Центральною Радою був прийнятий закон про обіг кредитних білетів. Ця купюра отримала в народі назви: «горпинки», через свій орнамент, який традиційно вишивали на українських жіночих фартухах; «кульженки», за прізвиськом власника друкарні, де їх друкували.

Велика поспішність випуску грошей була викликана їх нестачею. Усього було надруковано купюр на суму 53 млн. 250 тис. крб.⁷

Купюра в 100 крб. знаходилася в обігу до вилучення її урядом гетьмана П. Скоропадського 24 вересня 1918 р. (Є дві версії щодо вилучення купюри з обігу: за першою версією тому, що кліше потрапило до рук радянського наркомату фінансів, а за другою — тому, що в малюнок було включено сатиричні тексти на гетьмана.) Зараз серед колекціонерів-боністів ця купюра — як пам'ятка історичних подій в Україні — є дуже рідкісною.

В законі про гроші Центральна Рада повідомляла, що нарівні з карбованцями будуть випущені ще й гривні. Дві гривні дорівнювали одному карбованцю, а одна гривня становила 100 шагів. Взагалі в межах УНР у 1917 — 1920 рр. діяли дві грошові системи: разом з національною валютою «ходили» російські «рублі» царського та Тимчасового урядів, а в межах Західної України в обігу перебували австро-угорські крони, німецькі марки і «ост-рублі».

Випуск карбованців не вирішив питання «грошового голоду», і тому Генеральний Секретаріат Центральної Ради надав відділу царського Державного банку у Києві статусу Українського державного банку, якому була надана можливість випускати цінні папери, паперові гроші тощо. Цей банк випустив номінали у 100, 200, 400, 500 і 1000 крб. на високій якості папері з водяними знаками. Це була друга грошова емісія Центральної Ради.

Інтервенція більшовицьких військ в Україну, які 26 січня (8.02) 1918 р. розгромили війська Центральної Ради, змусила останню відступити спочатку до Житомира, а потім у Сарни Рівненської обл. Саме в цей час був підписаний Брест-Литовський мирний договір від (27 січня (9.02) 1918 р.), за яким більшовицькі війська залишали Україну, а уряд Центральної Ради повернувся до Києва з австро-німецькими військами.

Після повернення уряд Центральної Ради продовжував самостійну фінансову політику. Згідно із законом Центральної Ради 1 березня 1918 р. основною грошовою одиницею ставала гривня, яка містила 8,712 долі чистого золота і ділилась на 100 шагів. Дві гривні дорівнювали одному карбованцю. Планувалося також випустити монети різної вартості: золотої — 20 гривень (з портретом Т. Г. Шевченка на аверсі, на реверсі з текстом: «Українська Народна Республіка», в центрі — тризуб); срібної — 1 гривна (на аверсі — назва монети, рік випуску, місце випуску (Київ), на реверсі — текст: «Українська На-

родна Республіка» і тризуб); дрібних мідних вартістю 1, 2, 5, 10 і 20 шагів. Але до карбування монет справа не дійшла, оскільки в скарбницях України бракувало золотого запасу.

Міністром фінансів УНР було призначено Христофора Антоновича Барановського. Він не мав спеціальної освіти, але показав себе талановитим фінансистом як директор Київського кооперативного банку. Не гаючи часу, він замовив у Берліні друкування гривень номіналом 2, 10, 100, 500, а після заключення Берестейського миру уряд Центральної Ради домовився друкувати українські гроші в одній з німецьких державних друкарень. Проте ця справа затягнулася на довгий час.

30 березня 1918 р. вийшов Закон про випуск грошових знаків Скарбниці на суму 100 млн. крб., вартістю 5, 10, 25 і 50 крб. Уже 6 квітня 1918 р. населення Києва побачило перші купюри вартістю в 25 крб., а трохи пізніше і в 50 крб. Купюри в 5 і 10 крб. не вийшли. Автором малюнка купюри 25 крб. був Антон Приходько. Вона була надрукована в Києві в друкарні В. Кульженка. Купюру 50 крб. малював Олександр Красовський. В народі вона отримала назву «лопатка» (від малюнка із зображенням селянина, який сперся на лопату). Випускалися ці купюри у Києві до 26 березня 1919 р. (під серією АО). Але коли весною 1919 р. Одесу захопили частини денікінської армії, до якої потрапили друкарське обладнання та кліше цих купюр, денікінці почали використовувати кліше в своїх цілях, і український уряд змушений був оголосити ці купюри недійсними.

Великі труднощі виникли і з дрібними купюрами. В обігу майже не залишилося розмінних грошей. Тому Центральна Рада 18 квітня 1918 р. випустила першу партію розмінних грошових знаків — шагів. Ці марки-шаги були віддруковані також в київській друкарні В. Кульженка, вартістю 10, 20, 30, 40 та 50 шагів. Малюнки шагів вартістю 10 і 20 належали А. Середі, решта — Г. Нарбуту. На всіх шагах був напис: «Українська Народна Республіка». На марках в 30 шагів (аверс) — жіноча голова в профіль, прикрашена вінком. На купюрах у 40 і 50 шагів на аверсі — вінки квітів, у центрі вінка — тризуб на першій і орнаментальна цифра 50 — на другій. На реверсі всіх шагів текст: «Ходить нарівні з дзвінкою монетою». Загальний наклад нарбутівських марок — близько 71,5 млн. одиниць⁸. Відомо кілька підробок купюр у 40 шагів і близько двадцяти — 50 шагів⁹.

Центральна Рада випустила українські паперові гроші на суму 115 626 300 крб.: 1. Купюр у 100 крб. — «горпинок» (1918) — на суму 53 250 тис. крб. 2. Купюр у 25 і 50 крб. (1918) — на суму 58 920 тис. крб. 3. Розмінних марок — шагів — на суму 3 456 300 крб.¹⁰

29 квітня 1918 р. в Києві відбувся З'їзд вільних хліборобів, на якому було обрано гетьманом Павла Скоропадського і проголошена Українська держава. Успішно почало працювати Міністерство фінансів на чолі з А. Ржепець-

ким. Розхитану фінансову систему вдалося на деякий час стабілізувати й створити державний бюджет. Українська валюта, забезпечена природними багатствами України, й переважно цукром, стала міцнішою¹¹.

31 травня 1918 р. було введено в обіг паперові гроші, замовлені ще урядом Центральної Ради в Німеччині.

Ці гроші дістали назву «гривні». Через деякий час в обігу з'являються 3,6-процентні облігації внутрішньої позики, які дістали назву «Білет Державної Скарбниці», вартістю 50, 100, 200 і 1000 гривень. Через те, що купони цих облігацій розгорталися, як крила аероплана, в народі їх назвали «аероплани». З самого початку 3,6-процентні білети повинні були виконувати роль облігацій для внутрішньої позики, а завдяки розповсюдженню серед населення поповнити каси банків грошовою готівкою. Перші партії цих облігацій друкувалися в Берліні. Для прискорення доставки облігацій в Україні використовувались різні шляхи, в тому числі і аероплани. Один із літаків при виконанні цього завдання втратив орієнтацію і сів на території Румунії, де румунська влада конфіскувала і гроші, і сам літак. Основна ж маса 3,6-процентних облігацій потрапила в обіг тільки в лютому 1919 р. при Директорії.

Треба відмітити, що урядом гетьмана П. Скоропадського проводилися заходи щодо зміцнення української валюти. Так, іще 14 квітня 1918 р. Секретаріатом фінансів Центральної Ради ставилося питання про припинення ввозу в Україну російських грошей. Потрібно було проштемпелювати ті російські «рублі», які знаходилися в обігу в Україні і таким чином провести їх облік й надати право обігу. Ті ж гроші, що залишалися без штампів, оголошувались недійсними. Але подальші події не дали змоги Центральній Раді провести цю операцію. Тільки 14 серпня 1918 р. гетьманський уряд ухвалив закон про обмеження ввозу в Україну російських грошових знаків, а 4 жовтня 1918 р.— закон про обов'язкове штемпелювання Державним банком 5-процентних короткострокових зобов'язань Російської державної Скарбниці.

8 листопада 1918 р. Міністерство фінансів одержало право вилучати з обігу російські купони, облігації та інші грошові сурогати, які ходили в Україні.

У зв'язку з тяжкою економічною і політичною кризою інфляція набувала катастрофічних розмірів, вартість паперових грошей падала. Гетьманський уряд приступив до виготовлення купюр великих номіналів — 1000 і 2000 гривень. Малюнки цих грошових знаків виконав Іван Мозалевський. Купюри віддрукували у Берліні, куди послали спеціальну комісію за контролем випуску гривень. Берлінська друкарня мала надрукувати цих купюр на суму 11,5 млрд. гривень, але німці випустили значно більше, ніж планувалось.

17 жовтня 1918 р. гетьманські гривні були випущені в обіг, а вже 18 грудня 1918 р. до влади прийшла Директорія УНР, яка одразу приступила до урегулювання різних проблем, зокрема й фінансових. При сформуванні Ради Народних Міністрів одним із перших рішень у фінансовій політиці була по-

станова про обособлення української валюти. При Міністерстві фінансів утворюється комісія для розгляду цієї справи і створення конкретного плану грошової реформи. Було заслухано проект грошової реформи, який на засіданні Ради Міністрів зачитав заступник міністра фінансів В. Мазуренко. Але проект відхилили. Міністром фінансів обрали Бориса Михайловича Мартоса. Він виклав основи свого плану грошової реформи. Рада Міністрів затвердила цей план. Згідно із законом, прийнятим 4 січня 1919 р. Радою Міністрів, було введено нове фінансове регулювання:

«1. Єдиним законним засобом платежу на території Української Народної Республіки визнається гривня (або карбованець). 2. Всі гроші чужих держав позбавляються права бути законним засобом платежу (російські, німецькі, австро-угорські, румунські). 3. Російські царські і думські гроші по 500 і 1000 «рублів» скасовуються... 4. Російські гроші від 1 до 100 «рублів» підлягають обміну на українську валюту в короткі строки: від 15 до 31 січня 1919 року по курсу 1 «рубель» = 1 карбованець, а від 31 січня по 15 лютого 1919 року за зниженим курсом 1 «рубель» = 75 копійок, після 15 лютого ніякі російські гроші не приймаються державними установами»¹².

Разом з тим урядом Директорії проводиться ще ряд спеціальних заходів для створення державного золотого запасу. Було видано Декрет про здачу золота і срібла населенням до Державного банку. За браком металу в розпорядження Міністерства фінансів були передані пам'ятники російським царям для того, щоб відлити з них розмінну монету.

Грошова реформа була проведена, на деякий час ціни стабілізувалися, населення з довірою прийняло нові гроші.

Завдяки обміну грошей до скарбниці надійшли значні суми російських грошей, а також австрійських, німецьких і румунських. Всі вони пізніше використовувались в різних фінансових операціях.

Наступ більшовицьких військ змусив уряд Директорії залишити Київ і переїхати до Вінниці, а потім — до Кам'янця-Подільського. Але й тут уряд продовжував випуск українських грошей, спочатку в Тернополі, пізніше в Станіславі. Тут вперше побачили світ 5-гривневі купюри. Вони були надруковані без малюнка, чорною фарбою, на папері з водяними знаками.

Ситуація складалася так, що уряд переїхав з Кам'янця-Подільського в Рівне, а потім через Тернопіль знову повернувся до Кам'янця-Подільського. В такому похідному стані було випущено ще грошові знаки номіналом 10, 25, 100 і 250 крб. Але через брак фарби і паперу їх якість знижувалась, оскільки вони виготовлялись майже кустарним способом. Ці купюри почали отримувати в народі різні жартівливі назви. Так, 250 крб. називали «канарейками» через жовту фарбу; 100 крб. — «ті, що з китайцем» або «богданівками» чи «гетьманками» (з портретом Б. Хмельницького).

Випуск цих купюр став останнім кроком в самостійній фінансовій політиці уряду Директорії і попередніх урядів, оскільки невдовзі в усій Україні була встановлена більшовицька влада.

Усього в 1917—1920 рр. за період існування Української Народної Республіки, Гетьманату й Директорії в обіг було випущено 24 види грошових знаків — карбованців, гривень та шагів¹³. За цей короткий період Україна прагнула проводити свою незалежну фінансову політику, що евентуально ставило її в ряд економічно спроможних європейських держав.

Нині вже нікого не треба переконувати в тому, що без власних грошей, без власної кредитно-фінансової системи не те що нормальний економічний розвиток, а й просто елементарний вихід із нинішньої кризи неможливий. Самостійна грошова одиниця — це те, що впливає з прагматичних потреб України, доля якої може розглядатися тільки в контексті економічних зв'язків.

¹ Тхоржевський Р. Грошові знаки Української Народної Республіки (1917—1920 роки) // Освіта.— 1991.— 20 грудня.

² Гнатишак М. Державні гроші України 1917—1920 років.— Клівленд (Огайо), 1974.— С. 91.

³ Український Радянський енциклопедичний словник. Т. 2.— К., 1987.— С. 479.

⁴ L'amour de l'art.— Paris.— 1929.— № 5.— (Цит. за: Гнатишак М. Державні гроші України 1917—1920 років.— Клівленд (Огайо), 1974.— С. 234).

⁵ Мартос Б., Зозуля Я. Гроші української держави.— Мюнхен, 1972.— С. 7.

⁶ Гнатишак М. Державні гроші України 1917—1920 років.— С. 15.

⁷ Гнатишак М. Замітки до державних грошей України з 1917—1920 років // Літопис Червоної Калини.— 1935.— Ч. 2.— С. 5—9.

⁸ Гнатишак М. Замітки до державних грошей України з 1917—1920 років.— С. 5—9.

⁹ Ballie A. Ukraine: The Shaqiv issues.— Bristol,— 1963.— С. 25.

¹⁰ Тхоржевський Р. Грошові знаки Української Народної Республіки (1917—1920).

¹¹ Дорошенко Д. Історія України.— Ужгород, 1930.— Т. II.— С. 273—282.

¹² Мартос Б. Украинская валюта 1917—1920 годов // Что делать.— 1992.— № 2 (15).

¹³ Ленкавський С. Альбом українських грошей.— (Цит. за: Мартос Б., Зозуля Я. Гроші української держави.— Мюнхен, 1972.— С. 57.— 101); Кікта С. Каталог державних грошей України.— (Цит. за: Гнатишак М. Державні гроші України 1917—1920 років.— Клівленд (Огайо), 1974.— С. 20).

Стародавній Київ. Миська дума. Початок ХХ ст.